

Gorska pravljica in pripovedka

O na novo odkritem starem žanru gorniške literature

Besedilo: Irena Cerar Drašler

»Samo tisti, ki veliko razmišljajo o življenju, človeku in svetu, lahko ponovno odkrijejo skrito, pozabljeno govorico pravljic.«

Janez Svetina

Slovinci imamo bogato gorniško literarno tradicijo. O pravljicah in pripovedkah iz gorskega sveta – kot vrstni gorniške literature – doslej nimamo nobenega popolnega znanstvenega besedila ali knjižne antologije, čeprav je njihov obstoj že desetletja samoumeven ter ga sugerirajo številni avtorji. Ker me je tema ravno zaradi te nedefiniranosti močno pritegnila, sem jo začela strastno raziskovati. Tako je v okviru Oddelka za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v letu 2002 nastalo obsežno diplomsko delo, ki je prineslo nepričakovana spoznanja. Ta članek predstavlja bistvene ugotovitve.

Kaj so gorske pravljice in pripovedke? Oznaka »gorske pravljice in pripovedke« zaobjema ljudske pravljice in pripovedke ter njihove avtorske predelave, ki so vsebinsko bistveno povezane z našim gorskim svetom, bodisi da iz njega izhajajo ali pa ga opisujejo. Pri raziskovanju sem se osredotočila na temeljni pripovedni obliki ljudskega slovstva – pravljico in pripovedko. Pojma se v poljudni rabi zdita jasna, pod znanstvenim drobnoogledom pa se izkažeta kot precej zapletena. Obstaja veliko različnih definicij teh dveh literarnih pojavov, za splošno orientacijo pa lahko rečemo naslednje: za pravljico so značilni neverjetnost, čudežnost, nestvarnost likov in dogodkov, abstrakten prostor in čas; za pripovedko (imenovano tudi povedko) pa je nasprotno značilna pove-

zanost s konkretnim geografskim, socialnim in vsakdanjim okoljem, možna je tudi postavljenost v poseben zgodovinski čas. Še bolj od teh vsebinskih določil je morda pomembnejše notranje določilo – za pripovedko je značilno, da je srečanje z onstranstvom za človeka razburljivo, skrivnostno, nenavadno in strah vzbujajoče, v pravljicah pa je nekaj samoumevnega.

Kekec (ilustracija Zvonka Čoha; Kekec in Pehta, Mladinska knjiga, 2000)

»Gorsko pravljicarstvo«, kakor bi obravnavano zvrst lahko poljudno imenovali, je po snovi najstarejša gorniška literatura. Vsebinski in miselni svet teh zgodb sega v čase pred organiziranim zahajanjem v gore (bodisi da ga imenujemo gorništvu ali planinstvo), kakršno poznamo danes. Visokogorje je bilo za človeka nekdaj težko dostopno in nekoristno, vendar zelo privlačno, zato so ga ljudje mistificirali. Gorske pravljice in pripovedke so ohranjen odsev tistih gora, ki jih je v ljudski domišljiji (in neznanju) naseljevala pisana družina bajeslovnih bitij: v gorskih votlinah so prebivale prelepe gorske vile; po gorskih hostah so kolovratili divji gorski možje in žene; v votlih gorah so gorski škrajte – berkmandeljci čuvali zaklade, planinski škrajte pa so radi ponagajali pastirjem; v gorskih nedrjih so se iz petelinjega jajca rojevali lintverni; velikani pa so nasploh sezidali večino naših gora in hribov ... Že na prvi pogled je jasno, da svet teh pravljic in pripovedk izhaja iz popolnoma drugačnega zgodovinskega konteksta kot npr. sodobni gorniški potopis. Zato teh pravljic in pripovedk ne moremo poimenovati gorniške ali planinske, tako kot so to predlagali nekateri avtorji. Veliko bolje jim ustreza pridevnik gorske, ker se pač – na različne načine – nanašajo na gore. S sodobnim športnim osvajanjem ali organiziranim zahajanjem v gore vsebinsko nimajo veliko skupnega. A vendarle sodijo v okvir tovrstne literature, ker so zanimive in privlačne zlasti za ljudi, ki zahajajo v gore. Uporabne pa so tudi pri vzgoji mladih hribolazcev, kjer delujejo kot prepričljivo motivacijsko sredstvo.

Bogata preteklost

Prve zapise pripovedk iz gorskega in planinskega sveta najdemo v 17. st. pri Valvasorju. Veliko pozornosti vzbudi Dežmanov zapis Bajke o Zlatorogu v drugi polovici 19. st., ki navdihne nastanek vrste znanih umetniških del. Med prvo in drugo svetovno vojno pripovedi z gorsko tematiko postanejo svojevrstna uspešnica in njihova produkcija je precej obsežna. To je čas, v katerem zbirajo in objavljajo ljudsko gradivo Joža Lovrenčič, Anton von Mailly, Manica Komanova, Franc Kotnik, Fran Kocbek, Jakob Kelemina, Josip Brinar, Vinko Möderndorfer, Mirko Kuncič, Jože Tomažič. Po drugi svetovni vojni so motivi gorskih pravljic in pripovedk našli zatočišče predvsem v mladinskih delih; pri Josipu Vandotu, Oskarju Hudalesu in

Lojzetu Zupancu. V sedemdesetih letih 20. st. začne izhajati zbornik Inštituta za slovensko narodopisje Traditiones, ki objavlja tudi razprave o slovenski slovstveni folklori. V njem so – v zvezi z gorskim svetom – zanimive zlasti razprave Toneta Cevca. Pomemben mejnik je leto 1988, ko pri Kmečkem glasu začne izhajati zbirka slovenskih folklornih pripovedi Glasovi, v kateri so zanimive predvsem tiste knjige, ki prihajajo iz goratih ali hribovitih delov. V devetdesetih letih 20. st. se ponovno vname zanimanje za ljudsko slovstvo in s tem tudi za gorske pravljice ter pripovedke. V tem času so ponatisnjena bistvena dela »gorskega pravljicarstva«. Na splošno lahko ugotovimo, da se ljudsko izročilo v zadnjem času močno popularizira in prenaša iz ozkih strokovnih krogov med širšo bralsko publiko.

Vsebinska raznovrstnost

Ob vsebinskem pregledu zbranih pripovedi se je izkazalo, da je gorskih pravljic – zlasti v primerjavi s pripovedkami – zelo malo. Razlog je verjetno v pravljčni nedoločeni kraja, kajti da bi bile

Velikan (ilustracija Vena Dolenca; Visoko v gorah, globoko v vodah, Didakta, 1999)

pravljice zanimive s stališča gorniške literature, morajo biti vsaj delno postavljene v konkreten prostor (tako kot nekatere pravljice, ki jih je zapisala Komanova ali Tomažičeve in Zupančeve). Poleg tega se je razkrilo, da je pripovedka kot zvrst, ki jo opredeljuje močnejša povezanost z okoljem, naravno ustrežnejša oblika. V njej gorska tematika dobesedno zablešči in se udejanji v nešteti vsebinskih odtenkih.

Motivika gorskih pravlji in pripovedk je tesno povezana z arhetipskimi predstavami o svetovni gori kot svetovni osi. Te predstave se kažejo v vseh gorskih pravlji in številnih pripovedkah. Le-te sem razdelila v štiri osnovne vsebinske skupine. Najštevilnejše in motivno najraznovrstnejše so bajne pripovedke oziroma bajke. V njih se razkriva slikovit bajeslovni panteon slovenskih gora, v katerem imajo najvidnejše mesto ajdi, ajdovske deklice, velikani, divji možje, divje žene, gorni možje, gorske in planinske vile, žalik žene, gorski zmaji, gorski in planinski škrti ter hudič. Posebno poglavje je posvečeno motivu in problematiki Zlatotroga, ki velja za najbolj splošno znano slovensko bajno bitje gora. Poleg bajnih pripovedk so za obravnavani žanr reprezentativne tudi razlagalne pripovedke, ki pojasnjujejo nastanek naših gora, njihovega poimenovanja ter iščejo vzroke za nastanek številnih drugih pojavov, ki so značilni za gorski in kraški svet (npr. skalnati osamelci, naravna okna, potoki, alpska flora ...). Med zgodovinskimi pripovedkami sta obširna in bistvena zlasti dva pripovedna sklopa, in sicer pripovedke o zakladih in spečem kralju Matjažu. Obema gorski svet predstavlja pristen in prepričljiv eksistenčni prostor. Med drugimi zgodovinskimi motivi so še pripovedi o Turkih, psoglavcih, graščakah in rokovnjačih, ki so se radi zatekali v odročne kraje. V zbranem gradivu je najmanj pripovedk s krščansko obarvano vsebino, ki jih imenujemo tudi legende. Med njimi so opazne zlasti različice motiva o Kristusu in svetem Petru, ki potujeta po svetu, pripovedi o devici Mariji in nekaterih svetnikih, ki so zašli v gorski svet.

Pomemben delež tega raziskovanja je tudi sama identifikacija bistvenih avtorjev in knjižnih zbirk s tega področja, predvsem pa seznam gorskih pravlji in pripovedk, ki smo ga s tem dobili. Za popolnejši seznam pripovedi bi morali pregledati vse starejše letnike Planinskega vestnika in stopiti v arhiv Inštituta za slovensko narodopisje

pri ZRC SAZU. Z zbirateljske strani je tematika seveda šele načeta. Za zdaj je bilo zbranih več kot 280 pripovedi z gorsko vsebino; nekatere med njimi segajo tudi na območje slovenskega etničnega ozemlja zunaj državnih meja. Zdi se, da smo s tem začasnim seznamom vsaj delno popravili trditev Tineta Orla, ki je leta 1971 dejal, da imamo pri nas pripovedk iz gora sicer precej, a niso nikjer zbrane tako, da bi lahko vsak hip posegli po njih.

Da zgodbe ne bi umrle ...

Anton Gričnik, ki je na Pohorju zbiral ljudske pripovedi, je pred leti zapisal, da so mu ljudje govorili in očitali, češ kje ste hodili do sedaj, zamujate za petdeset let. Televizija, radio, internet in sploh svet, ki se prehitro vrti, so naredili svoje. Pravih priložnosti za pripovedovanje zgodb ni več mnogo, zato s starimi pravljicarji umirajo tudi stare zgodbe. Veliko jih je vendarle zapisanih in folkloristi ter redki navdušenci si še vedno zavzeto prizadevajo dobesedno iztrgati pozabi, kar se iztrgati da. Res je, da je pozabljenih tudi veliko sicer ohranjenih in zapisanih pripovedi. Zato so naša prizadevanja tudi droben korak, da se ponovno prebudi spomin na nekatere pravljice in pripovedke iz gora.

Kako so nastale Kamniške planine

Nekoč v starih časih je živel ukletnik, ki ga ni mogel nihče rešiti. Nenehno je valil kamenje in zato je bil ljudem v veliko nadlogo. Imeli pa so tudi neko staro knjigo, v kateri je bilo zapisano, da bi voda narasla in vse poplavila, če bi ljudje ukletnika pregnali v vodo; če pa bi ga vrgli v ogenj, bi ogenj vse požgal. V tej stiski je ljudem priskočil na pomoč star puščavnik. Ta je pregnal ukletnika v neobljuden kraj, kjer je lahko brez škode valil kamenje. Tam je potem nosil in valil kamenje dolgo, dolgo let. V dolgem času je nanosil toliko kamnina, da so nastale planine. To so Kamniške planine. Ukletnik pa, če se ni naveličal, še zdaj vali kamenje.

Iz knjige Veronika z Malega gradu. Ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega (Matična knjižnica, Kamnik 1999).

Knjiga je dostopna tudi v interaktivni obliki na naslovu: <http://www.kamniskaveronika.net/>